

Dózsa György és az 1514. évi felkelés

Jelige: Felkelés

2014

Tartalom

Bevezető.....	3
Az ország helyzete a 15–16. század fordulóján.....	4
Európai események	8
Dózsa György és a felkelés kirobbanása	11
A ceglédi beszéd	17
Indulás Ceglédről, a temesvári viadal és Dózsa kivégzése.....	19
A felkelés vége és a megtorlás.....	26
Összegzés	29
A felhasznált irodalom jegyzéke	30

Bevezető

Jelen dolgozatomban a „Dózsa-féle parasztháborúként” elhíresült 1514-es felkelést tárgyalom a fontosabb szakirodalom és forrásanyag segítségével. A kifejezést, de főleg a parasztháborút azért tettem idézőjelbe, mert mint a későbbiekben bemutatom, a felkelés kirobbanása nem kizárólag a parasztsághoz volt köthető (noha ez a réteg képviseltette magát a legnagyobb számbeli többséggel), illetve a mozgalom nem kifejezetten a belharc kirobbantására törekedett, csak később vált azzá. A felkeléshez a gazdasági és társadalmi körülmények szolgáltatták az okot, a lehetőséget pedig a török veszély elhárítása érdekében indított kereszties hadjárat.

A téma kiválasztásánál személyes érdeklődésem mellett a felkelés 500. évfordulója is szerepet játszott. Úgy vélem a témakör méltatlanul elhanyagolt, jó ideje nem készült róla friss történeti munka, a köztudatban élő kép pedig nem teljesen fedi a valóságot.

Amennyire lehetett, igyekeztem tartani az események kronológiai sorrendjét, de ahol kellett, a logikai sorrendet helyeztem előtérbe.

Munkámat 6 fejezetre osztottam. Elsőként a Magyar királyság helyzetét tárgyalom a 15–16. század fordulóján, majd pedig azokat az európai eseményeket, amelyek kihatással voltak a felkelés alakulására. A harmadik, a felkelés kirobbanásától a Ceglédre való megérkezésig tartó fejezetben néhány sort szenteltem Dózsa György bemutatására, illetve azokra az eseményekre, melyek által a felkelő keresztiesek fővezére lett. A felkelés kirobbanását és ideológiáját igyekeztem érthetően megindokolni mind politikai, gazdasági és társadalmi okokkal. Az ideológia kérdésén belül külön fejezetben tértem ki a ceglédi kiáltványra. Ezt követően a Cegléd-től Dózsa kivégzéséig tartó szakaszt tárgyalom, majd az utolsó fejezetben kitérek a Dózsa halála utáni eseményekre, a felkelés leverésére és a rendi megtorlásra.

Az eseményeket igyekeztem minél több korabeli, vagy közel egykorú forrással is alátámasztani, ehhez Ludovicus Tubero, Taurinus István, Verancsics Antal, Istvánffy Miklós, Szerémi György történeti munkáit, illetve a Fekete Nagy Antal szerkesztette oklevéltárat használtam fel. A monográfiák és tanulmányok szerzői közül elsősorban Márki Sándort emelném ki, aki a téma elismert és talán a legjobb rálátással bíró kutatója volt, továbbá többek között Áldor Imre, Bánlaky József, Barta Gábor, Mályusz Elemér, Karácsonyi János, Kubinyi András, és a már említett Fekete Nagy Antal munkásságát használtam fel.

Az ország helyzete a 15–16. század fordulóján

Hunyadi Mátyás halála után Jagelló II. Ulászló került a Magyar Királyság trónjára. Személye alatt perszonálunióban egyesült Magyar- és Csehország, valamint Lengyelország trónján is a dinasztia tagjai, Ulászló király apja és testvérei ültek.¹

1491. november 7-én megkötötték a Habsburgokkal a magyar trónért folytatott harcokat lezáró pozsonyi békeszerződés, melyben II. Ulászló beleegyezett, hogy ha fiú utód nélkül hal meg, Magyarország a Habsburgokra száll. E szerződés értelmében Magyarország és a Habsburgok között szövetséges viszony állt fenn 1492 és 1526 között.²

Magyarországon a belviszonyok ingatók voltak. Az 1505-ös rákosi országgyűlés október 13-án úgy határozott, hogy II. Ulászló halála után, mivel fiú örököse nincs, nemzeti királyt kell választani. Az ügy érdekében Szapolyai szövetségre lépett a köznemességgel az államhatalom ellen. A főúri párt viszont a király halála esetére biztosítani akarta a saját hatalmát, ezért javasolták a királynak, hogy az örökösödést illetően szerződjön a Habsburgokkal.³

Az ifjú Szapolyai János is pályázott a királyságra. Feleségül akarta venni Ulászló király Anna nevű lányát, ezáltal a király halála esetén övé lett volna a trón. A király elvetette a házasság ötletét, Szapolyai pedig felvette a kapcsolatot a pozsonyi szerződés ellenzőivel.⁴

A belpolitikai szembenállás nem egyszerűsíthető le csupán az udvari vagy főúri párt és a köznemesi vagy „nemzeti” párt küzdelmeire, ugyanis az egyes csoportokon belül is voltak ellentétek. A főúrak nem feltétlen jelentették az udvar híveit, és a Habsburg-hívek sem feltétlen álltak szemben a „nemzeti” párttal, emellett a királyt is meg kell említeni, mint harmadik erőt.⁵

Maga a köznemesi párt elnevezés nem igazán helyes, de annyiban helytálló, hogy a köznemesség valóban alkotott egyfajta érdekcsoportot. A Szapolyai-párt megnevezés sem helytálló, különösen ebben az időszakban nem. A „nemzeti” párt helytelen elnevezése pedig

¹ KOSÁRY DOMOKOS: *Magyar külpolitika Mohács előtt* Bp. 1978. 25. (A továbbiakban: KOSÁRY 1978.).

² KOSÁRY 1978, 28.; KUBINYI ANDRÁS: A mohácsi csata és előzményei *Századok* 1981. 66–107. 70. (A továbbiakban: KUBINYI 1981.).

³ BARTA GÁBOR–FEKETE NAGY ANTAL: *Parasztháború 1514-ben* Bp. 1973. 38–39. (A továbbiakban: BARTA–FEKETE 1973); KOSÁRY 1978, 34.

⁴ KOSÁRY 1978, 33.

⁵ ENGEL PÁL–KRISTÓ GYULA–KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301–1526* Bp. 2002. 356., 358. (A továbbiakban: ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2002).

inkább az idegenellenességet fejezte ki, viszont az ide tartozóknak is elsősorban a saját érdekeik voltak a fontosak, melyen nem mindig estek egybe az ország érdekeivel.⁶

Az ország irányításában kulcsfontosságú volt a királyi tanács szerepe. A király csak úgy volt képes akaratát véghezvinni, hogy a tanácsba saját embereit juttatta és csökkentette annak hatáskörét. Ulászló alatt a nagyurak biztosították, hogy szükséges legyen az ő beleegyezésük az új méltóságok kinevezéséhez és a nagybirtokok adományozásához. Ezzel közvetve befolyásolhatták, hogy ki kerülhessen a királyi tanácsba.⁷ A köznemesség is, felismerve a tanács jelentőségét igyekezett saját képviselőit bejuttatni a királyi tanácsba, akik az üléseken ülnökökként vehettek részt.⁸

A II. Ulászlóról alkotott gyengekező, saját sereggel nem bíró, a rendek által bábként mozgatott királykép megdőlni látszik Fedeles Tamás munkája alapján. Fedeles azt a büntetőhadjáratot mutatta be, melyet a király a lázadó Újlaki Lőrinc boszniai herceg ellen vezetett 1494–95-ben. Az állandó végvári csapatok mellett a király 1492 és 1498 között 2,6 ezer főnyi állandó sereggel bírt, továbbá Fedeles számításai szerint a büntetőhadjárat során a király oldalán 8,8 ezres sereg harcolt, de ha hozzávesszük az egyházi és néhány résztvevő báró csapatait is, a szám akár 10 ezerre is felduzzadhatott.⁹

Az ország elszegényedése még Mátyás alatt kezdődött az állandósult rendkívüli hadiadó miatt, amely a védelmet ellátó és a királyi hatalmat biztosító zsoldos sereget fedezte. Mátyás halála után a rendkívüli hadiadót a végvárak fedezése miatt meghagyták ugyan, de az állandó zsoldossereg fenntarthatatlansága miatt újra a banderális rendszert vezették be. A bandériumokat az egyháziak, a bárók és a megyék állították ki, és egyaránt a jobbágyság által fizetett adókból finanszírozták. Fontos megjegyezni, hogy Mátyás zsoldosaival ellentétben ezek épp az urak hatalmát biztosították a királlyal szemben.¹⁰

Európában ekkoriban indult meg a kelet és nyugat közötti munkamegosztás kialakulása. Kelet a mezőgazdaságra rendezkedett be, ami hosszú távon az ún. „második jobbágysághoz” vezetett. A nemesi bevételek csökkentek, miközben a kiadások egyre nőttek, ezt a refeudalizációval orvosolták. Az árutermelés és pénzgazdálkodás rendszerében a jobbágyságnak is pénzt kellett termelnie, de nem bírta a versenyt és elszegényedett. Az 1492. évi törvények visszaállították a terménykilencedet, valamint igyekeztek gátolni a parasztot a

⁶ KUBINYI ANDRÁS: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt in: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* (szerk.: Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc) Bp. 1986. 77–78. (A továbbiakban: KUBINYI 1986).

⁷ KUBINYI 1986, 69.

⁸ KUBINYI 1986, 73.

⁹ FEDELES TAMÁS: *A király és a lázadó herceg* Szeged, 2012. 2012, 51., 64–65.

¹⁰ KUBINYI 1981, 75–76.; KUBINYI 1986. 63–64.

szabad költözésben. A parasztság öntudatra ébredését az anyagi érdekek és az emberek egyenlőségét hirdető huszitizmus sugallhatták.¹¹

A Dózsa mellé sorakozó mezővárosi lakosság a paraszti árutermelést akadályozó kilenced terhének lerázásáért szállt harcba. A jobbágyság veszendőbe menő költözési jogát is menteni akarta, ezért ragadta meg tömegesen az alkalmat, hogy beálljon a keresztesek közé.¹² A köztudat a Dózsa-felkelést jobbáglázadásnak tartja és annak tekintette Márki Sándor is, aki az okokat a jobbágyság múltjában kereste. Szerinte a jobbágyság sorsát súlyossá tevő törvényhozási intézkedések és földesúri önkényeskedések voltak azok az okok, amelyek a sorsukat megunt jobbágyokat a felkelésbe kergették.¹³

A parasztháború bázisát a közhiedelemmel ellentétben a mezővárosi polgárság és a gazdag falusi parasztság adta. A mezővárosok egyben a marha- és borkereskedelem központjai is voltak, melyeknek nemesi kézbe vonása konfliktusokhoz vezetett. Mályusz Elemér szintén úgy véli, a felkelés kitörésének magyarázatát nem a jobbágyság, hanem a polgárság múltjában találhatjuk meg. Jobbágy és polgár között nem volt éles határvonal. A 15. század közepén nincs még külön polgárság, viszont a jobbágyság tehetősebb része sem volt társadalmilag elzárva, hanem egy átmeneti réteget formált.¹⁴

Az 1492. évi törvények 47. cikkének értelmében a városi kiváltsággal bíró települések java elvesztette addig élvezett anyagi előnyeit, mert most már nekik is úgy kellett fizetni a kilencedet, mint bármely más jobbágyoknak. A törvénycikk tehát visszaszülyesztette őket a jobbágyság soraiba. Mályusz szerint ez a réteg 1514-ben még nem felejtette el, hogy nem is olyan régen jobb dolga volt és hogy kiknek köszönheti a sorsának rosszabbra fordulását. Nagyobb politikai akcióról szó sem lehetett, csak a bosszúvágy kielégítéséről. Dózsa György fellépésével ez a réteg benne látta bosszújának vezérét. Így érthető, hogy a fallal körülvett bánya- és királyi szabad városok, amelyek 1492 óta mentesek maradtak a kilenced fizetése alól, távol tartották magukat a mozgalomtól.¹⁵

Az alsópapság sokszor nyomorban élt és ugyanabban a szegénységben és erőszakban volt része, mint a jobbágyoknak. A földesúri és főpapi önkény elől menekülő papokból lettek aztán Dózsa legfőbb agitátorai. Az urakban ők is a nép megrontóit látták, egy részük ezért

¹¹ MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Corpus Juris Hungarici 1000–1526. évi törvényczikkek* Bp. 1899. 513. (A továbbiakban: CJH).; BARTA-FEKEETE 1973, 42–46., 55., 58.

¹² SZÉKELY GYÖRGY: A Dózsa-parasztháború ideológiájához. *Századok* 1961. 473–506., 504. (A továbbiakban: SZÉKELY 1961).

¹³ MÁLYUSZ ELEMÉR: Az 1514. évi jobbágyháború okai *Társadalomtudomány* 1926. 373–380. 373. (A továbbiakban: MÁLYUSZ 1926).

¹⁴ MÁLYUSZ 1926, 374–377.; ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI 2002, 361.

¹⁵ CJH, 513.; MÁLYUSZ 1926, 377–378.

izgatásukkal forradalmi útra terelte a kérdést. Élükre Mészáros Lőrinc ceglédi plébános¹⁶ állt, aki Ceglédre mintegy 2 ezer embert vezetett a keresztes táborba.¹⁷

Fontos megjegyezni, hogy nem a keresztesek voltak hivatottak megvédeni az országot, ugyanis a határmenti várakban jelentős haderő állomásozott (amelynek finanszírozása éppen az 1510-es évekre vált problémássá). A bandériumok katonái is zsoldot kaptak, de mivel ez a megélhetéshez nem volt elegendő, ezek nem is lehetettek valódi zsoldosok. Előnyük abban állt, hogy egy elviekben gyakorlott, szervezett, akár a határokon kívülre is mozgósítható haderőt jelentettek.¹⁸

Székely György szerint 1514-ben a parasztság volt az egyetlen csoport, amely hajlandó volt harcba szállni az országot fenyegető törökkel, de egyben harcra kész volt a saját helyzetének javításáért is. Ennek ellentmond az, amint fentebb említettem, hogy nagy számú végvári és banderális csapatok védték az országot, és ahogy Kubinyi írta, „(...) *a török elleni védelem kérdése a király és az uralkodó osztály valamennyi frakciójának központi ügyévé vált az egész korszakon keresztül (...)*”. A keresztesnek álló parasztok szemében összefonódott a külső ellenség elleni harc és a vágy, hogy változtassanak saját sorsukon és szembeszálljanak a kizsákmányolással. 1514-ben a fegyvert ragadó parasztság már árutermelő volt, ezért is háborodott fel annyira a pénzterhek fokozásán, ez a tiltakozás pedig a parasztháború ideológiájának fontos része lett. A forgalmat akadályozó vámok elleni küzdelem is fontos jellemző, a kereskedők és az árutermelésbe bekapcsolódó parasztok vámok elleni küzdelme ekkor már egy évszázadnál is hosszabb ideje tartott. Taurinus¹⁹ a parasztháború kitörését az Alföldön egyenesen a vámhelyek felégetésével és a vámszedők megölésével kapcsolta egybe, a felkelést pedig azzal indokolta, hogy „*mindig a pénz indít vad háboruságokat és a békés nemzet közt emiatt lázad fel az alnép.*”²⁰

¹⁶ Mészáros Lőrinc alakja problémás. Istvánffy Dózsa régi barátjaként szerepelteti, viszont több Lőrinc nevű papról is tudomásunk van, a történetíróknál valószínűleg összemosódott az alakjuk. (BARTA-FEKETE 1973, 112–113.; ISTVÁNFFY MIKLÓS: *Magyarok dolgairól írt története*. Bp. 2001. 131. [A továbbiakban: ISTVÁNFFY 2001]).

¹⁷ MÁRKI SÁNDOR: *Dózsa György és forradalma* Bp. 1883. 73–74. (A továbbiakban: MÁRKI 1883).

¹⁸ KUBINYI 1981, 76–77.

¹⁹ Taurinus István gyulafehérvári vikárius volt, Bakócz pártfogoltja, akit a pápaválasztás idején elkísért Rómába és a budai királyi tanácsba is, így ezeket a részeket egyes szám első személyben írta meg. Taurinus rokonszenvezett a parasztokkal. Munkáját Brandenburgi György ansbachi és bayreuthi örgrófnak (egyben II. Ulászló unokaöccse és a későbbi II. Lajos nevelője) ajánlotta. Brandenburgi György birtokán jól éltek a parasztok, Szerémi György történetíró is közülük került ki. Taurinus a munkát művelt előkelőknek szánta, ezért a parasztellenes felhang, de a sorok közt a szerző a nemesekről alkotott negatív véleménye is kiolvasható, sokszor Dózsa szájába adva azokat. (TAURINUS ISTVÁN: *Paraszi háború* Bp. 1972. 80–81. [A továbbiakban: TAURINUS 1972]).

²⁰ SZÉKELY GYÖRGY: A török hódítók elleni védelem ügye Dózsától Mohácsig. *Századok* 1952. (86. évf.) 1–4. szám. 118–148. 118–119. (A továbbiakban: SZÉKELY 1952.); SZÉKELY 1961, 477., 481., 484.; TAURINUS 1972, 12.; KUBINYI ANDRÁS: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete* Bp. 2007. 216–217.

Európai események

Eközben Cambraiben 1508. december 10-én I. Miksa császár, XII. Lajos francia és V. Ferdinánd kasztíliai királyok, később pedig II. Gyula pápa is, nyíltan az Oszmán Birodalom ellen, titkos pontjai szerint pedig Velence ellen, sőt annak felosztására szövetkeztek. 1509-ben Magyarországot azzal akarták rábíni csatlakozásra, hogy így visszaszerezheti Velencétől Dalmáciát és azután európai segítséggel indulhat a török ellen. A magyar politikai vezetés Velencéhez húzott, és az is köztudott volt, hogy Bakóczot is Velence támogatta. Nemsokára a pápa kilépett, mire a tagok francia vezetéssel meg akarták őt fosztani pápai tróntól. E célból Bakócz Tamás dominikánus papot, egri püspököt, esztergomi érseket és bíborost is meghívták a pisai zsinatra.²¹

Bakócz levelet írt a pápának, hogy mellé áll, amennyiben kinevezi őt teljhatalmú követévé. A pápa beleegyezett és bíborosainak meghagyta, hogy halála után a választáson Bakóczra szavazzanak.²²

1521 előtt a magyar-török viszonyt a fegyverszüneti állapot, „fegyveres béke” jellemezte, de a határvillongások és kisebb betörések folyamatosak voltak. A folyamatos határmenti harcok miatt az ország déli vidékei elnéptelenedtek, így a végváriak finanszírozása a korábbiaknál is problémásabb lett.²³

1511-ben 5 évre kötöttek a törökkel a fegyverszünetet. 1512-ben Szelim szultán került hatalomra, ez szükségessé tette volna egy új fegyverszünet megkötését. Az új szultán alatt megszorodtak a török beütései, 1512-ben Báthory István, 1513-ban Beriszló Péter horvát és Sárkány Ambrus nándorfehérvári bán aratott felettük győzelmeket.²⁴

Az esztergomi-tatai országgyűlés tehát 1511. július 5-én elhatározta, hogy visszafoglalja Dalmáciát és csatlakozik a ligához a török háború megindításának reményében. Azonban Ulászló nem ratifikálta a Konstanzban évégett kötött szerződést, az 1511 nyarán tartott országgyűlés pedig önállóan akart fellépni a török ellen. Augusztus 22-én, a béke megszegésével 2 ezer török már be is tört Horvátországba, 1512 nyarán pedig attól lehetett tartani, hogy az új szultán, Szelim, egyenesen Nándorfehérvárt vagy Péterváradot fogja megtámadni. Ulászló most testvérével, I. Zsigmond lengyel királlyal egyesülten akart ellene

²¹ MÁRKI SÁNDOR: A Magyar parasztháború 1514-ben *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. 167–189., 386–402., 556–572. 168. (A továbbiakban: MÁRKI 1914).; BARTA-FEKETE 1973, 24.; KOSÁRY 1978, 95–96.

²² SERESS LÁSZLÓ: *Dózsa György és a parasztfordalmak*. Bp. 1945. 34. (A továbbiakban SERESS 1945).

²³ KOSÁRY 1978, 79.; KUBINYI 1981, 71.; KUBINYI 1986, 65.

²⁴ ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI 2002, 340.

indulni, aki viszont arra intette, hogy tartsa bizonytalanságban a törököket, ne bízson a külföldi segítségben és a keresztes háborúban, hanem erősítse meg a végvárakat. A király ezután a pápa segítségét kérte és mialatt a törökkel a békealkudozások folytak, az új pápa, X. Leó²⁵, 1513. június 17-én Bakócz Tamás bíborost tizenhat európai országra nézve legátussá nevezte ki és felhatalmazta, hogy keresztes hadjáratot hirdessen a török ellen. A hadjáratra hívó bullát a pápa szeptember 3-án adta ki.²⁶

Az indítandó keresztes hadjáratban csak Magyarország vett részt. Csehország részvétele, bár szintén Ulászló országa volt, nem valósulhatott meg, hisz a bulla a hadjáratot egybekötötte az ottani husziták megtérítésével. Zsigmond lengyel király sem tartotta időszerűnek a törökellenes harcot, igyekezett is Ulászlót lebeszélni róla. Ezenfelül a lengyelek hadban álltak az oroszokkal, így segítség innét sem jöhetett.²⁷

A körülmények Európában nem voltak alkalmasak keresztes hadjárat indítására, semmi sem indokolta azt, hogy az új pápa engedélyezze.²⁸

Bakócz már 1512-ben felvetette egy török elleni európai támadó hadjárat ötletét. 1513-ban római tartózkodása²⁹ idején X. Leó elpanaszolta neki, hogy Szelim szultán Magyarországot, a tatár kán pedig Lengyelországot készül megtámadni.³⁰

1512–13-ban a törökök betörést intéztek Bosznia magyar fennhatóság alá tartozó részébe és Horvátországba, akiket Beriszló Péter szlavón bánnak és veszprémi püspöknek sikerült kiűzni, a Nándorfehérvárnál portyázó törököket pedig Báthory István temesi bán verte meg. Szapolyai vajda a király ellenzésével mit sem törődve Szerbiába indított bosszúhadjáratot, majd 1513. november 23-án Ulászló nemesi felkelést rendelt el és a pápától is segítséget kért.³¹

X. Leó többször adta jelét, hogy komolyan veszi a szent háborút, mely nemcsak a törökök, hanem az arabok és a Földközi-tenger partjain lakó összes muszlim ellen indult volna. Ezért is meglepő, hogy aztán hónapokig nem foglalkozott a kérdéssel, mintha annak

²⁵ 1513. február 20-án meghalt II. Gyula pápa. Trónjára Bakócz Tamás is pályázott, de március 15-én a mindössze 37 éves Medici Jánost választották meg X. Leó néven. Az új pápa a vereségéért kárpótlásul felhatalmazta Bakóczot keresztes hadjárat indításával. (DOBERDÓI BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme* 12. köt. Bp. 1939. 76. [A továbbiakban: BÁNLAKY 1939]; SERESS 1945, 41–42.).

²⁶ MÁRKI 1914, 168.; Fontos megjegyezni, hogy a bulla szerint Bakócz fölhatalmazása ideiglenes jellegű, amint teheti, a pápa maga fogja kézbe venni az irányítást. (BARTA–FEKETE 1973, 27.); ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2002, 361.

²⁷ BARTA–FEKETE 1973, 60.

²⁸ BARTA–FEKETE 1973, 23.

²⁹ Bakócz római tartózkodásáról Szerémi György számolt be. Szerémi pap volt, 1490 körül született a Szerémségben. Megemlékezett róla, hogy Bakócz Rómában olyan pompás öltözetben jelent meg, amelyen még a rómaiak is ámultak. (SZERÉMI GYÖRGY: *Magyarország romlásáról* Bp. 1979. 5., 69. [A továbbiakban SZERÉMI 1979]).

³⁰ SZÉKELY 1952, 120.

³¹ MÁRKI 1914, 168–169.; BÁNLAKY 1939. 74–75,

minden gondját Bakócz Tamásra hagyta volna, az idő közben kihirdetett magyar keresztes hadjáratnak pedig nagyobb jelentőséget nem tulajdonított.³²

A pápaság talán nem is akart hadjáratot indítani, ez az indítás elodázásából is látszott. A pápa a lateráni zsinat május 5-i ülésén kijelentette, hogy a zsinatot decemberben folytatni akarja, ezzel elhalasztva a hadjáratot is. Ezen felül fontos megemlíteni, hogy a pápaság és több itáliai város jó viszonyban volt és kereskedett is a törökkel, amely egy újabb indok arra, hogy a pápának miért is nem állt érdekében a hadjárat.³³

Bakócz a kezdetektől kereste Velence barátságát, még azt is megígérte, hogy Dalmáciába is küld kereszteseket. A signoriához írt levelében a bíboros kölcsönt is kívánt kérni. Velence tanácsa május 12-én elutasító választ adott, arra hivatkozva, hogy 1513. október 17-én békét kötött a szultánnal.³⁴

Az 1514. év elején a töröktől is érkeztek követek és futárok, mégis megtámadták Knint, valószínűleg azért, mert valamiképpen értesültek a pápa a keresztes hadjárat érdekében még 1513-ban tett intézkedéseiről.³⁵

Bakócz 1513. november 6-án indult haza Magyarországra. Március elején ért Esztergomba, 23-án, a királyi tanács ülésének kezdetén pedig már Budán fogadták. Az érsek javaslatát a keresztes hadjáratra elfogadták, bár se pénzsegélyre, se más hatalom segítségére nem számíthattak, továbbá az ország pénzügyei nem tették lehetővé reguláris sereg fenntartását, így önkénteseket vártak.³⁶

³² MÁRKI 1914, 393–394.; BARTA–FEKETE 1973, 28.

³³ SZÉKELY 1952, 128.

³⁴ MÁRKI 1883, 61–62.

³⁵ MÁRKI 1914, 556.; SZÉKELY 1952, 121.

³⁶ BARTA–FEKETE 1973, 29.

Dózsa György és a felkelés kirobbanása

Székely Dózsa (pontosabban Dósa) György Dálnokon született 1474 tájkán, székely lófő eredetű családban. Ő maga a Székely György nevet használta, azt, hogy Dózsának hívták, Istvánffyól tudjuk. Az első adat Dózsa Györgyről 1507. július 19-éről származik, melyben Héderfáji Barlabási Lénárd erdélyi alvajda és székely alispán elrendelte Dózsa törvényszék elé állítását, mert a medgyesi vásáron kirabolt és megölt több szebeni kereskedőt. 1513-ban már lovascsapatot vezetett Nándorfehérvár környékén, 1514. február 28-án párbajban legyőzte a szendrői lovas szpáhik vezérét, az epiruszi Alit. Ulászló király jutalmul megújította Dózsa címerét, birtokot és 200–400 aranyat utalványozott a győzelméért, de ez utóbbit Csáky Miklós csanádi püspök nem utalta ki neki, sőt, még le is szidta. Ezután Dózsa állítólag kárpótlásként kirabolt egy szebeni adószedőt és elszedte a nála lévő 3 ezer aranyat.³⁷

Ekkortájt érkezett haza Bakócz Tamás, immár mint pápai legátus. Március 23-án fogadták is Budán, az ugyanekkor összeülő királyi tanács pedig helyeselte az általa felvetett keresztes hadjárat tervét, de mivel reguláris katonákra nem volt keret, a sereget önkéntesekből szervezték.³⁸

Bakócz állítása szerint a hadjáratral a király nem rúgná fel a törökkel (az egyébként be sem tartott) békét, mert ő, mint a pápa legátusa szállna harcba ellenük. Béke ide vagy oda, a déli végeken folyamatosan dúlt a harc.³⁹

Telegdi István kincstartó nem támogatta⁴⁰ a keresztes hadjárat ötletét, mert a sereg szerinte munkakerülőkből, csavargókból fog állni, akiknek veszélyes fegyvert adni a kezébe. A királyi tanács mégis a hadjárat megindítása mellett döntött.⁴¹ Április 9-én⁴² a budavári Szent Zsigmond templomban a mise után kihirdették a bullát. A sereg vezéréül más alkalmas

³⁷ ÁLDOR IMRE: *Dósa György s a parasztlázadás 1514-ben* Bp. 1899. 20., 35. (A továbbiakban ÁLDOR 1899).; MÁRKI 1914, 170–171.; BARTA–FEKETE 1973, 64., 66.; ISTVÁNFFY 2001, 130.

³⁸ BARTA–FEKETE 1973, 29.; ISTVÁNFFY 2001, 126–127.

³⁹ BARTA–FEKETE 1973, 30–31.

⁴⁰ Nem vehető biztosra Telegdi ellenzése a hadjáratral szemben, talán Istvánffy csak így akarta indokolni a későbbi kivégzését (BARTA–FEKETE 1973, 30.; ISTVÁNFFY 2001, 127–128.).

⁴¹ Érdekes, hogy a keresztes hadjárat kihirdetését a királyi tanácson törölték Taurinus művéből, mivel az kompromittálta volna Bakóczot. Taurinus szerint Dózsa készakarva kelt fel és nem jutalomért ment Budára, hanem hogy lázadást szítson. (TAURINUS 1972, 21.).

⁴² A bulla kihirdetésére több dátumot is ismerünk: Istvánffy szerint a döntés másnapján történt, egyesek húsvét vasárnapját, április 16-ot mondják, a legvalószínűbb azonban április 9, virágvasárnap. Bakócz a bullát csak Budán és Pesten hirdette ki személyesen, az ország többi részében az obszerváns ferencesek tették ugyanezt. (BARTA–FEKETE 1973, 61.; ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2002, 361.).

személy hiányában Dózsa György lett kijelölve,⁴³ akit április 24-én, a névnapján Bakócz be is iktatott új tisztségébe.⁴⁴

Szerémi szerint a király látta, hogy az érsek önkényesen adott felhatalmazást Dózsának, amiért később az udvarbeliek a királyt és Bakóczot vádolták a felkelésért.⁴⁵

A bullának a vártnál nagyobb hatása lett, az alsóbb rétegekből tömegesen özönlöttek a vállalkozók, még a morvaországi husziták közül is. A sereg az alacsonyabb rangú tiszteket maga választotta, a táborkart viszont Dózsa szervezte. Öccsét, Gergelyt, aki valószínűleg vele együtt ment Budára Nándorfehérvárról, azonnal alvezérré tette. A parancsnokságot azok tarthatták meg, akik az adott csapatot a táborba vitték. Ilyenek voltak Mészáros Lőrinc ceglédi plébános, Barabás pap, Aszalai Kecskés Tamás, Bagoly Ferenc, Nagy Antal, Pogány Benedek, Száleresi Ambrus is.⁴⁶

A legtöbben Rákoson és Pest külvárosaiban, valamint Várad, Bács, Kalocsa és Nándorfehérvár körül gyűltek össze. A táborokba egyaránt gyűltek jobbágyok, hajdúk, polgárok, nemesek, papok, tanítók, deákok, de még idegenek is.⁴⁷

A sereg kezdetben csak gyalogságból és lovasságból állt, később már tüzérség és műszaki csapatok is tartoztak hozzá, valamint asszonyok is követték a sereget különböző teendők elvégzése végett.⁴⁸

A magyarországi felkelők a külföldön járt papoktól és az idegen keresztesektől kaphattak híreket a németországi 1502-es „Bundschuh” és az 1513–1514-es „Szegény Konrád” felkelésekről.⁴⁹

A deákok (*litteratus*) nagy szerepet játszottak a felkelésben, és feltehetőleg hozzájárultak a parasztháború ideológiájának kifejtéséhez.⁵⁰

A parasztháború kútfői közül az ideológiai vonatkozások tekintetében is az egyik legfontosabb egy 1514. májusi, szemtanútól eredő augsburgi röplap. A röplap fényt vet a

⁴³ Verancsics munkájában a király hívta Dózsát Budára (VERANCICS ANTAL *összes munkái* 2. köt. [Közl.: Szalay László] Magyar történelmi emlékek. Második osztály: írók 3. köt. Pest, 1857. 6. [A továbbiakban: VERANCICS 1857]), Áldor Imre szerint viszont Bakócz érsek. (Áldor 1899, 37., 39.); Ezzel szemben Tubero azt állítja, hogy miután híre ment a keresztes hadjárat tervének, a „nyughatatlan” Dózsa jelentkezett Bakócznál, hogy sereget gyűjtsön a török ellen. (LUDOVICUS TUBERO: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. (Közread.: Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet) Szeged, 1994. 269. [A továbbiakban: TUBERO 1994]).

⁴⁴ FRAKNÓI VILMOS: *Erdődi Bakócz Tamás élete* Bp. 1889. 146–147. (A továbbiakban: FRAKNÓI 1889).; MÁRKI 1914, 170.

⁴⁵ SZERÉMI 1979, 74.

⁴⁶ MÁRKI 1883, 56., 75.; BÁNLAKY 1939, 78–79.

⁴⁷ MÁRKI 1883, 52.

⁴⁸ MÁRKI 1883, 60.; BÁNLAKY 1939, 79.

⁴⁹ MÁRKI 1883, 71.

⁵⁰ SZÉKELY 1961, 474.

parasztok és plebejusok patriotizmusára, amely a törökellenes harcot gátló nemesek ellen még jobban tüzelte őket.⁵¹

Érdekes, hogy a keresztes hadnál nem jelentkezett vallási vakbuzgóság vagy türelmetlenség a más hitűek iránt.⁵²

A magyarországi parasztháború ideológiájának legradikálisabb formája Mészáros Lőrinc nevéhez fűződik. Közel áll a cseh táborita papok és a német kiliasztikusok felfogásához, amely az isten ezeréves birodalmának eljövételét hirdette, amelyen az osztály nélküli társadalmat értették.⁵³

Istvánffynál a hadjárat parasztháborúba torkollásában nagy szerepe van Mészáros Lőrincnek. Lőrinc pap nála mint a parasztháború tudatos ideológiai vezetője tűnik fel, aki feltüzeltelte Dózsát, hogy szembeszálljon a tiltó paranccsal.⁵⁴

Sajátos vonása még, hogy a keresztes hadjáratral kapcsolatos egyházi felhatalmazás adta meg a felkelők szemében cselekedeteik jogszerűségét. A felkelt parasztok nagy súlyt fektettek a hadban való részvételük törvényességének bizonyítására.⁵⁵

A nemesek megrettentek a gyülekezéstől. Nem nézték jó szemmel, hogy aratás előtt szegődnek el jobbágyaik keresztesnek, ezért igyekeztek megakadályozni őket. Az előrelátóbbak még a bulla kihirdetését is meggátolták, de legalábbis hátráltatták a birtokaikon. Válaszul Lőrinc és Barabás papok a nemesek ellen izgatták a pórokat.⁵⁶

Az urak visszatartási kísérleteiről és erőszakoskodásáról a jobbágyok első sorban Mészárosnál tettek panaszt, aki úgy tűnik, a haditanács elé vitte az ügyet, és arra bízta Dózsát, hogy álljon bosszút a nemességen, amiért hátráltatták a hadjáratot.⁵⁷

A bulla értelmében, amely a hadjáratot akadályozókat kiközösítéssel fenyegette, a keresztesek a nemességet a kereszténység ellenségének és pártütőknek titulálták.⁵⁸

A valóságban a keresztes bulla mozgósító erő volt, nem pedig csak ürügy. Ezért igyekezett az uralkodó réteg megállítani annak terjedését, kutatta fel és vonta felelősségre terjesztőit.⁵⁹

A két legnagyobb probléma a sereg élelmezésének megoldatlansága és a kisbirtokos nemesek ellenérzése volt. Az élelemhiány önkéntes akciókat eredményezett.⁶⁰

⁵¹ SZÉKELY 1961, 475.

⁵² SZÉKELY 1961, 476.

⁵³ SZÉKELY 1961, 501.

⁵⁴ SZÉKELY 1952, 124.

⁵⁵ SZÉKELY 1961, 486.; ISTVÁNFFY 2001, 131–132.

⁵⁶ BÁNLAKY 1939, 79.

⁵⁷ MÁRKI 1883, 74–75.; ISTVÁNFFY 2001, 131.

⁵⁸ BARTA–FEKETE 1973, 88.

⁵⁹ SZÉKELY 1961, 487.

Májusra már 40 ezer paraszt állomásozott Pest mellett. Az elit szabadulni akart a lázongó seregtől, és a török ostrom alatt álló Knin felmentésére akarták küldeni őket, megegyezésre pedig nem hajlottak. Dózsát felbosszanthatta, hogy már akkor a török ellen akarták küldeni a sereget, amikor a nép még javában özönlött a táborokba és a királyi hadak, amelyek velük párhuzamosan működtek volna, még nem voltak felfegyverkezve.⁶¹

A gyülekező nép egyre fenyegetőbbé vált, ezért a király május 14-én meghagyta Dózsának, hogy fejezze be a toborzást és haladéktalanul induljon Kninhez, Bakócz pedig másnap megtiltotta, hogy az ő engedelmével bárki is hirdesse a keresztes háborút. Ennek oka az volt, hogy a keresztet illetéktelenek is hirdették, a gyülekezést pedig az adók megtagadására használták fel. A keresztesek a pesti táborban még aznap megtagadták a törökök ellen való indulást. Erre a legátus május 24-én végleg leállította a keresztes hadjáratot és kiátkozás terhe mellett, a király pedig védelmet ígért a hazatérőknek az uraik megtorlása ellen.⁶²

Bakócz már május 15-i keltezésű levelében írta, hogy a keresztesek garázdálkodtak, gyújtogattak, nemesi kúriákat támadtak meg.⁶³

Május 24-én Bakócz és Ulászló is okiratot adott ki. Előbbi felfüggesztette a keresztes hadjáratot, hogy alkalmasabb időpontra halassza, utóbbi pedig arról ír, hogy tud róla, a keresztesek azért félnek elhagyni a táborukat, mert megtorlástól tartanak. A király azonban a nemeseknek fejvesztés terhe alatt tiltotta meg a megtorlást, a parasztnak pedig büntetlenséget ígért, amennyiben hazatérnek. A nemesség pánikhangulata fokozódott. A főurak kérték az érseket a bulla visszavonására, mert a hadjárat egy török támadás kivédésére volt irányozva, de a török éppen a perzsákkal harcolt, így a keresztesek csak provokálnák őket, ráadásul külföldi segítséget sem kap az ország.⁶⁴

A hadjáratot azért halasztották el, hogy hazaküldhessék a parasztnak és elkerüljék a belháborút, ám ironikus módon épp ez vezetett odáig. A keresztesek továbbra is folytatták a toborzást, még mindig az érsekre és a bullára hivatkozva, de a vállalkozás szabályait a saját szájuk íze szerint értelmezték, erőszakra erőszakkal feleltek.⁶⁵

Dózsának most már el kellett indulnia, a sereg feszültségét le kellett vezetni. Az irányt illetően csak dél jöhetett szóba, mivel a keresztesek még nem tettek le végleg a török elleni

⁶⁰ BARTA-FEKETE 1973, 77.

⁶¹ MÁRKI 1883, 80.; BÁNLAKY 1939, 80.

⁶² MÁRKI 1914, 171.; BARTA-FEKETE 1973, 76.; FEKETE NAGY ANTAL: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Bp. 1979. 77–79. (A továbbiakban: FEKETE 1979); ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI 2002, 361.

⁶³ FEKETE 1979, 72–75.

⁶⁴ BARTA-FEKETE 1973, 89–90.; FEKETE 1979, 76–79., 81.

⁶⁵ BARTA-FEKETE 1973, 91–92.; 95.

hadjáratról és valószínű, hogy a főszereg Szapolyai vajda a Balkánon működő csapataihoz akart csatlakozni. Dózsa szabadrablást engedélyezett, mire a sereg kifosztotta a főváros környékét. A lázadás egyik oka valóban az lehetett, hogy a török ellen összecsisztított keresztveseket hazaparancsolták.⁶⁶

A felkelés kulcspontja a táborból való indulás volt. Oklevél, vagy híradás nem maradt fenn az eseményről, csak a krónikasoktól ismerjük. Biztos információ az indulás időpontjára sem találtam. Márki munkásságában kronológiai zavar van, 1883-as munkájában még azt írta, Dózsa május 23-án Rákoson felolvastatta az érsek tiltó parancsát (Márki 1883, 86.), 1914-es cikkében pedig azt írta, hogy „május 16-án megindult az Alföld biztosítására” (Márki 1914, 176.). Barta szerint Dózsa május 10-én indult el a pesti táborból, talán azért, hogy Szapolyaihoz csatlakozzon, aki épp ekkor indult a Balkánra. Istvánffy szerint Dózsaék nem akartak elindulni a Kninhez vezető hosszú úton és a toborzás tilalma után felláztak. Márki Sándor szerint a sereg a tiltó paranccsal szembeszegülve indult el, ezért a felkelés kezdetének a táborbontás tekinthető, ezzel szemben Szerémi György nem tud Pest alatti zavargásról, sőt, azt írta, a sereget a tiltó parancs menet közben érte.⁶⁷ Március közepén Velencében már úgy tudták, a török elvonult Knin alól, Dózsa talán épp ezért módosította az útirányt.⁶⁸

Dózsa négy részre osztotta seregét: az első dandár 3 ezer fővel Rákoson maradt Száleresi Ambrus vezetésével, a második Lőrinc pap vezetésével a Bácskába vonult további toborzás végett, a harmadik Barabás pap vezetésével Eger felé, a negyediket pedig a Dózsa vezette főszereg tette ki, amely Cegléd felé vette az irányt.⁶⁹

A felkelők minden vármegyében legalább egy várat szerettek volna elfoglalni, hogy azt tegyék parasztvármegyéik középpontjává és hadműveleteik kiindulópontjává.⁷⁰

1514 májusának végén Bagoly Ferenc, a keresztvesek egyik vezére az egész ország akaratából összegyűlt hadról ír, és őszinte haraggal tette fel a kérdést Kassa városi hatóságának: segítenek-e megvédeni ezt az országot vagy pedig fel akarnak kelni az ország ellen? Ebben a megfogalmazásban benne rejlik, hogy a parasztság magát is az ország részének tartja a szokásos feudális értelmezéssel szemben, Bagoly pedig az ország

⁶⁶ MÁRKI 1914, 556–557.; Tubero azt írta, hogy az összegyűlt sereg úgy vélte, nem bír el a törökkel, így „belháborút szítottak, nehogy úgy tűnjék, hogy hiábavalóan gyűltek össze”. (TUBERO 1994, 270.); ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2002, 363.

⁶⁷ SZERÉMI 1979, 74.; Ez alátámasztja, miszerint a főszereg 23-ára már elhagyta a tábor. Tekintettel a távolságokra, melyet a keresztvesek Pesttől Nagylakig megtettek, a korábban Márki által említett május 16-i dátum véleményem szerint elfogadható az indulás napjának, de inkább május 10-ét tartom valószínűbbnek.

⁶⁸ BARTA–FEKETE 1973, 70–72.; ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2002, 363.

⁶⁹ BÁNLAKY 1939, 81.

⁷⁰ MÁRKI 1914, 184.

védelfőjének tekintette a sereget. Bagoly ekkor még nem tudott a keresztes hadjárat leállításáról, de a város, amely már értesült róla, megtagadta a keresztes csapat megsegítését.⁷¹

A felkelőknek a törvény értelmében első sorban mozgósítandó királyi zsoldosokkal és a főpapi bandériumokkal kellett volna szembeszállniuk, mert a nemesek csak a veszély növekedése esetén tartoztak fölkelni. Helyenként a nemesség felismerte a veszélyt és leszámolt a lázongókkal.⁷²

Ahogy az Iványi Béla cikkében⁷³ található 5. számú oklevél⁷⁴ is mutatja, a lázadás nemcsak a Duna-Tisza-Maros vidékén és Erdélyben, hanem a Dunántúlon, mint Sopron, Zala, Vas megyékben is terjedőben volt. Az említett vármegyék Kanizsay János kapitánysága alatt szintén szövetkeztek a maguk védelmére.⁷⁵

A keresztesek számát illetően egyesek július 10-én csupán 30 ezer, ismét mások 40–100 ezer főről beszélnek. Tubero szerint Scythia (Dózsa) György 80 ezer parasztot toborzott. Márki szerint a Pest körül egybegyűltek száma 40 ezerre tehető, amiből az következik, hogy országosan a sereg megközelítette, ha meg nem haladta a 100 ezret.⁷⁶

A velencei signoria július 1-én értesült német forrásból arról, hogy Magyarország bárói fölkeltek a parasztok ellen és fegyveresen gyülekeznek Budára. A keresztesek a hír szerint 60 ezernél is többen indultak ellenük és el akarták fogni a királyt, amiért békét kötött a törökökkel, amit a nép nem tűrt.⁷⁷

Egy Giovanni Moro nevű velencei szállító újabb riasztó híreket közölt a köztársasággal. Eszerint Magyarországon az urak egy része túl költségesnek találták a tervezett háborút, a keresztes hadjáratot letiltották, a király pedig békét kötött a törökkel. Ezt követően 30 ezer paraszt felkelt és a budai várban levő király ellen indult.⁷⁸

⁷¹ SZÉKELY 1952, 123.; SZÉKELY 1961, 495., 497–498.; FEKETE 1979, 91.

⁷² MÁRKI 1914, 175.

⁷³ IVÁNYI BÉLA: Oklevelek az 1514. évi pórlázadás történetéhez. *Történelmi Tár* 1904. 218–239. (A továbbiakban: IVÁNYI 1904).

⁷⁴ „1514 Julius 9. Csepreg. Sopron megye közössége a lázadó pórok ellen Kanizsay János védnöksége alá adja magát és más megyék példájára felhatalmazza őt, hogy mindazokat, kik a királyt, az országbírók és a nemesek ellen fellázadtak, megbüntethesse és megfenyíthesse.” (IVÁNYI 1904, 223–224.).

⁷⁵ IVÁNYI 1904, 218.; MÁRKI 1914, 175.

⁷⁶ MÁRKI 1914, 169.; TUBERO 1994, 267.

⁷⁷ MÁRKI 1914, 400.

⁷⁸ MÁRKI 1914, 401.

A ceglédi kiáltvány

Cegléd piacán mondta el Dózsa híressé vált beszédét a felkelők serege előtt. Ez a parasztháború ideológiájának egyik legfőbb forrása. A ceglédi kiáltvány különböző későbbi forrásokban, más-más formában maradt fenn, melyet az uralkodó osztályhoz tartozó írók jegyeztek fel.⁷⁹

A ceglédi kiáltvány keltének pontos idejét nem ismerjük. Az általam felhasznált változat a Fekete Nagy Antal szerkesztette okmánytárban június 21. előtti datálással szerepel. A főhadiszállásul kinevezett Cegléden a szakirodalom szerint Dózsa egy hetet tölthetett el, amit a sereg végleges szervezésére használt fel.⁸⁰

A kiáltványban Dózsa magát, mint a „*keresztesek feje és főkapitánya, csak a magyar király alattvalója és nem az uraké*”⁸¹ címezte, kiáltványában, melyet a városokhoz és falvakhoz címzett, azzal indokolta a felkelést, hogy a nemesek erőszakkal viseltettek a keresztes sereg ellen, ezért általános mozgósítást hirdetett.⁸²

Dózsa György kiáltványát valószínűleg elküldte az ország különböző vidékeire. A kiáltványnak csak egy Pest és Külső-Szolnok megyéhez szóló példánya maradt fenn, minden valószínűség szerint hitelesnek tekinthető feljegyzésben.⁸³

A ceglédi kiáltványból és az analóg esetekből világosan kitűnik, hogy nem a nemesek megölése volt a keresztesek radikalizmusának jele, ezzel csak az ellenállást büntették. A felkelők nem ellenfeleik lemészárlására, hanem megadására törekedtek.⁸⁴

Ugyanakkor egészen eltérő jellegű források beszélnek arról, hogy a parasztok mindenkit megölnek, aki nem csatlakozik hozzájuk, valamint hogy több nemes kényszerből állt a felkelő hadba, nehogy megöljék őket. Kifejezetten utal erre a megtorló törvény 33. cikkének 5. szakasza, miszerint sok nemes a parasztok kezébe kerülve, csatlakozott hozzájuk, nehogy megöljék.⁸⁵

⁷⁹ SZÉKELY 1961, 477.

⁸⁰ MÁRKI 1883, 95.; FEKETE 1979, 121–122.; Márki 1883-as munkájában, úgy véli, a ceglédi kiáltvány talán május 26-án, vagy 27-én keletkezhetett. (MÁRKI 1883, 95.); Szintén Márki 1914-es cikkében azt írja, a főszereg május 17-én ért Ceglédre, 18-án pedig már Tiszavárkonyra volt. (MÁRKI 1914, 176.). Nem értek egyet az előbbi feltételezéssel, ugyanis a sereg nem csatázhatott Nagylaknál május 24-én, ha még ugyanekkor Cegléden vesztegelt. A zavar véleményem szerint úgy oldható fel, ha elfogadjuk a sereg május 10. körüli indulását.

⁸¹ „*Georgius Zeckel strenuus miles benedictae gentis cruciferorum princeps et supremus capitaneus regis Hungariae tantummodo subditus et non dominorum (...)*” (FEKETE 1979, 121–122.).

⁸² SZÉKELY 1952, 127.

⁸³ SZÉKELY 1961, 487.; FEKETE 1979, 121–122.

⁸⁴ SZÉKELY 1961, 492.; FEKETE 1979, 121–122.

⁸⁵ CJH, 723.; SZÉKELY 1961, 493.

A kiáltvány ellent mond némely krónikás feljegyzéseknek, amelyek szerint a felkelés a királyság megszüntetésére tört, vagy Dózsa a királyságot akarta volna megszerezni, ezekről a vádakról ugyanis nem olvashatunk a kiáltványban. Nem szó szerint értendő tehát a vád, hogy a felkelő népi elemek a király és az ország ellen keltek fel a nemesség kiirtására. Ez inkább jogi forma, a lázadás és felségsértés vádja a felkelők ellen.⁸⁶

Ezek tükrében elég valószínűtlen, hogy Dózsaék a király detronizálására törekedtek volna, hát még az, hogy magát királlyá választotta Cegléden.⁸⁷

A köztehermentesség, a nemesi javak lefoglalása, földosztás, gazdag zsákmány, részvétel a törvényhozásban, a jogrend átalakítása voltak a felkelés jelszavai. Az egyenlőséget Dózsa valamivel később, a ceglédi beszédben, nyíltan hangoztatta. Elsősorban a törvények átvizsgálását, a szabadság megszerzését, a vagyonközösséget és a teljes „demokrata” királyság megalapítását sürgette.⁸⁸

Az isten teremtette egyenlőség, a természetjogi egyenlőségigény gondolata is felbukkan 1514 ideológiájában, hogy alátámassza a nemesség jogainak forradalmi tagadását. Az emberek ugyanis a természettől fogva és a keresztség révén mindannyian egyenlők. Dózsa ezt az érvelést a feudális osztályrend tagadására fordítja.⁸⁹

Dózsa, mielőtt továbbindult volna Ceglédről, újabb beszédet tartott. Ebben kitért a nemesség bűneire, valamint társadalmi rétegződésre. Eszerint igazi urak nem léteznek, mert Ádám idején nem volt császár, király, nemes és katona, hanem mindenki egy apától származik, tehát egyenlők.⁹⁰

Hazánkban is felmerült a parasztháború alatt az egyház megreformálásának terve. Az egyik forrás szerint Dózsa György úgy akarta megreformálni az egyházat, hogy az országban csak egyetlen püspökséget hagyott volna. De a magyar parasztháborúban nem volt szó az egyházfőiség teljes tagadásáról, éppen a keresztes ideológia miatt, tehát nem tagadták meg Bakóczot sem.⁹¹

⁸⁶ SZÉKELY 1961, 488–489.; FEKETE 1979, 121–122.

⁸⁷ MÁRKI 1883, 103.; Tubero is azt írta, hogy a ceglédi beszéd után Dózsát királlyá kiáltották ki. (TUBERO 1994, 274.).

⁸⁸ MÁRKI 1914, 171.

⁸⁹ SZÉKELY 1961, 494–495.

⁹⁰ MÁRKI 1883, 96–97.

⁹¹ SZÉKELY 1961, 499–500.

Indulás Ceglédre, a temesvári viadal és Dózsa kivégzése

Cegléden egy Mihály nevű erdélyi nemes vagy szerzetes ágyúkat adott a felkelőknek, amiért cserébe azok vezérek közé választották.⁹²

A főszereg Tiszavárkony és Tiszavarsány között kelt át a Tiszán, majd Kengyelre, onnan pedig Nagytúrra (Mezőtúr) vonult. Az említett helyeken újabb önkéntesek csatlakoztak a keresztesekhez, Dózsa pedig Nagytúron megkezdte a hadiapparátus kiépítését.⁹³

A május 31-én tartott országgyűlésen a keresztesek ellen nemesi sereget állítottak fel. Kérdéses volt a vezér személye: felmerült Báthory, Bebek János, Perényi Imre nádor és Perényi István királyi kamarás neve is, de nem bizonyítható, hogy központi irányítás alá akarták e vonni a hadműveleteket. Szapolyai vajdát utasították, hogy katonáival Erdélyt védje meg, mialatt Bornemissza Pest, Báthory pedig Temesvár körül gyűjtse össze hadakat.⁹⁴

Közben az udvarhoz is elértek a hírek Dózsa állítólagos „parasztkirályá” választásáról.⁹⁵

Június 1. körül Bornemissza felszólította a Száleresi vezette csapatot, hogy oszoljanak fel. A keresztesek ellenállás nélkül eleget tettek a felszólításnak.⁹⁶

Dózsa egy Balogh István nevű tanító vezetésével egy dandárt küldött az apátfalvi révhez, hogy gázlót keressenek a Maroson. A dandár ellen Csáky Miklós püspök és Báthory egyesült serege indított támadást,⁹⁷ győzelmük után pedig Nagylakon csaptak mulatságot. Május 24-én hajnalban Dózsa Nagylak alatt meglepte őket, a várarkot telehordatta rőzsével és meggyújtatta. Nagylakot sikerült bevenni, Csáky fogságba esett, de Báthory elmenekült.⁹⁸

Barta Gábor elveti a csanádi csata és Csanád ostromának megtörténtét, szerinte ezzel csak a történetírók próbálták rendbe tenni az eseményeket. Erre utal az is, hogy a krónikásoknál soha nem szerepel mindhárom esemény, mindig csak kettőről írnak. Például Istvánffy ír a csanádi csatáról, amely a nagylakit takarja, míg Szerémi György apátfalvi és nagylaki csatákat említ, de hozzáteszi, hogy Csákyt Csanád felé menekülve fogták el. Csanád eleste június 11-én történhetett, Csáky karóba húzása viszont május 28-án, a nagylaki csata után.⁹⁹

⁹² MÁRKI 1883, 96.

⁹³ BARTA-FEKETE 1973, 74.

⁹⁴ MÁRKI 1914, 176.; BARTA-FEKETE 1973, 123.

⁹⁵ Egy régi német nyomtatás a keresztesek „királyát” előbb Melchior Banckwrnak, majd Melchior Bannsernek nevezi, aki talán azonos lehet Dózsával. (FEKETE 1979, 313–322.).

⁹⁶ BARTA-FEKETE 1973, 118.

⁹⁷ Taurinus szerint a csata két napig tartott, szintén Nagylaknál. (TAURINUS 1972, 36–37.).

⁹⁸ BÁNLAKY 1939, 86–87.

⁹⁹ BARTA-FEKETE 1973, 99–100.; SZERÉMI 1979, 76.; ISTVÁNYFY 2001, 137.

Csanád megyében nagyon rossz volt a nemesek és a parasztok viszonya, a mozgalom itt érett igazán társadalmi forradalommá. Csanád városát is elfoglalták a keresztesek,¹⁰⁰ az itt tartózkodó Báthory ismét elmenekült, Csáky csónakon akart elszökni, de a keresztesek elfogták és papi díszben karóba húzták több más nemessel, köztük Dóczy Gergellyel, Ravazdy Péterrel egyetemben.¹⁰¹

A következő célpontok Solymos és Lippa várai voltak, június elején a felkelők mindkettőt megostromolták. A várórség Lippán 45–50 fő, Solymoson talán 17 fő lehetett. A két vár bevételéről résztvevők beszámolói is fennmaradtak, például Prantner György solymosi alvárnagyé és Künisch Mátyásé, Brandenburgi György bizalmasáé.¹⁰² A felkelő sereg előbb Lippát vette sotrom alá június 6-án. Lippa védői futárt küldtek Szapolyaihoz, de Dózsa Gergely elfogta és azzal a hamis üzenettel küldte vissza, hogy a vajda titkos szövetségben áll a keresztesekkel, így sikerült vér nélkül elfoglalni.¹⁰³ 8-án az ostromlók átvonultak Solymosra, amit a védők nem adtak fel, ezért a keresztesek másnap felgyújtották az erődöt. 10-én a védők megelégtették az ostromot és végül feladták a várat, a parasztok pedig kifosztották Prantnert és Künischt.¹⁰⁴

Június 9-én a Déván állomásozó vajda Belső-Szolnok megye nemeseit felkelésre szólította fel, a gyülekezőt Enyedre jelölte ki. Brassó városától 400–400 lovast és gyalogost, valamint szintén Brassótól és Szászvárostól ágyúkat kért Dózsa ellen, aki ekkor már átkelt a Maroson.¹⁰⁵

A Gubacson állomásozó keresztesek ellen Bornemissza Jánost és alvezérét, Tomori Pált küldték. A gubacsi csata valamikor június 21–25 között történhetett.¹⁰⁶ Gubacsnál a

¹⁰⁰ Barbaro Dániel velencei történétíró *Storia Veneziana dall anno 1512 al 1515* c. művében Suriano Antal velencei követ jelentései alapján írt a magyar parasztfelkelésről. Barbaro szerint a keresztesek már az apátfalvi ütközet előtt elfoglalták Csanádot, és csak utána Nagylakot, ahol Csáky püspököt is megölték. Ezután Barbaro szerint Dózsa ketté osztotta a seregét, maga Temesvár alá vonult, öccsét pedig Budára küldte, ahol a Bornemissza vezette királyi hadak győztek. (KARÁCSONYI JÁNOS: Egykorú tudósítások az 1514-iki porlázadásról. *Történelmi Tár* 1891. 337–338. 338–339.); Barta Gábor elveti a csanádi csata és Csanád ostromának megtörténtét, szerinte ezzel csak a történétírók próbálták rendbe tenni az eseményeket. Csanád eleste június 11-én történt, Csáky karóba húzása viszont május 28-án, a nagylaki csata után. A történétíróknál a csanádi csata a nagylakit takarhatja. (BARTA–FEKETE 1973, 99–100.).

¹⁰¹ BÁNLAKY 1939, 88–89.; ISTVÁNFFY 2001, 137.

¹⁰² Lippa és Solymos ostromáról két résztvevő is tudósított. Egyikük Künisch Mátyás, Brandenburgi György lelkésze. Beszámolt róla, hogy miután bizonyos urakat elkísért Siklósra, Buda felé vette az irányt, de a keresztesek miatt nem tudott visszatérni a fővárosba, ezért Lippára ment. A veszély miatt azonban itt sem maradhatott sokáig, és átment Solymosra, ahol 8 napot töltött. Beszámolt Lippa ostromáról, melyet szerinte Dózsa személyesen vezetett, és tábora mindössze két mérföldre volt a lippai vártól. (FEKETE 1979, 208–213.)

¹⁰³ A cselről Prantner György solymosi alvárnagy számolt be. (FEKETE 1979, 213–220.).

¹⁰⁴ BARTA–FEKETE 1973, 100–101., 104–106.

¹⁰⁵ FEKETE 1979, 105–108.; 111.

¹⁰⁶ Június 22-én a király Csehország báróitól katonai segítséget kért, mert a keresztesek 2 mérföldnyire megközelítették Budát. Ez ellentmond annak, miszerint a gubacsi csata 21-én történt volna, hiszen a király nem említ csatát. (FEKETE 1979, 126–127.).

keresztesek vezére Száleresi lehetett, de Brutus és Jovius krónikások Dózsa Gergelyt mondták. Barta is úgy véli, hogy Dózsa Gergely lehetett a vezér, ez megmagyarázza az új keresztes csapat feltűnését. Száleresi szerepeltetését azzal magyarázza, hogy a május végi–június eleji híradások keveredtek a gubacsi csatáról szólókkal. Tomori elfoglalta a keresztesek táborát, a foglyokat pedig kivégezték.¹⁰⁷

A gubacsi csata után Buda és Pest környéke mentesült a keresztesektől, ezután megkezdődött a nemesi sereg összegyűjtése. Az első befutó bandériumot (5 ezer katonát) Szapolyai György vezette. A törvény szerint Bakócznak 200–200 lovast és gyalogost kellett volna a táborba küldenie, ehelyett mindössze 126 lovast küldött.¹⁰⁸

Bornemissza győzelmén felbuzdulva Pest, Nógrád, Hont és más megyékben is támadásba lendültek a nemesi hadak, Pásztónál Barabás papot is legyőzték.¹⁰⁹

Az ország déli vidékén, Bács és Szerém megyékben a fontosabb erősségek java a keresztesek kezére került, ami erős és szervezett parasztesapatok működését feltételezi. A legjelentősebb események Nagy Antal nevéhez fűződnek, de itt tevékenykedett Pogány Benedek és a délszláv származású Nagy Radoszláv is.¹¹⁰

A rácok egy része Nagy Radoszláv vezetésével a felkelés mellé állt, míg más részüket a rendek akarták megnyerni a felkelés ellen, ami Oláh Balázs és Nagy Gergely nándorfehérvári vicebánnoknak sikerült is.¹¹¹

Dózsa június 15-én¹¹² érkezett Temesvár alá, majd ostrom alá vette a 2,5 ezer fő védte várat. Ezután műszaki csapatokat is munkába állított, hogy a várarkot ellátó Béga vizét a Temesbe engedjék, de munkájukat Báthory kitörései jelentősen hátráltatták. Báthory szorult helyzetében Szapolyaitól kért segítséget.¹¹³

Július 3-án Ulászló levelet küldött a pápának, melyben lefestette az ország és a felkelés állapotát és a segítséget kéri. Elsősorban anyagi segítséget várt, amiből a török veszély miatt fenntartott zsoldos és idegen hadakat kellett volna kifizetni.¹¹⁴

Nagy Antal a Tiszántúlra igyekezett, hogy csatlakozzon Dózsához, a délvidéki nemesi hadak a Tisza menti Perleknél érték be, észak felől pedig a gubacsi csata után ideérkező

¹⁰⁷ BARTA–FEKETE 1973, 129., 158–160.

¹⁰⁸ BARTA–FEKETE 1973, 161–162.

¹⁰⁹ Borbás pap Verancsics szerint Szentlőrincen halt meg, amelyet a rácok égettek fel. „(...) *Az egyház tornyáruúl fekteték alá, mikor imár még az ruhája is igne, az ő érdeme szerint megölék.*” (VERANCICS 1857, 7.); BÁNLAKY 1939, 86.

¹¹⁰ BARTA–FEKETE 1973, 108–109.

¹¹¹ BARTA–FEKETE 1973, 146.; Fontos megjegyezni, hogy a „rác” ekkor még nem népvetet jelölt, hanem könnyűlovas fegyvernemet, bár döntő többségében valóban délszlávok alkották. (BARTA–FEKETE 1973, 268.).

¹¹² Barta szerint 13-án. (BARTA–FEKETE 1973, 138.).

¹¹³ BÁNLAKY 1939, 90–91.; BARTA–FEKETE 1973, 138–140.; ISTVÁNNFY 2001, 138–139.

¹¹⁴ FEKETE 1979, 142–144.

Bornemisszával kellett szembenézniük. A két ellenséges sereg láttán a keresztesek menekülőre fogták, a magára maradt Nagy Antal pedig megadta magát. További sorsáról tudjuk, hogy előbb Nándorfehérvárra, majd Budára vitték, ahol felnégyelték.¹¹⁵

Erdélyben Várday Ferenc gyulafehérvári püspök nem hirdette ki a bullát, talán Szapolyai hagyta meg neki mielőtt a Balkánra indult. A felkelés emiatt csak későn, június elején ütötte fel a fejét Erdélyben. Szapolyai ekkortájt érkezett vissza Dévára, ahol Lippa elestének híre fogadta. Válaszul június 9-én mozgósító parancsot adott ki az erdélyi nemesség részére, a gyülekező helyét pedig Enyedre tűzte ki.¹¹⁶ Valószínűleg attól tarthatott, hogy a Maros mentén nyomuló keresztesek Erdélybe is benyomulnak. Az oklevelek alapján a vajda legkésőbb június 19-én ért Enyedre.¹¹⁷ A következő információk szerint már Gyulafehérvárról rendelte el, hogy Beszterce városa fogadja be a mozgósított nemesek családjait a veszély idejére.¹¹⁸

Az első felkelők június közepe táján, Erdély északi részébe hatoltak be a szatmári és máramarosi harctér felől. Ahol a szervezett parasztcsoportok megjelentek, a helyi felkelések is kirobbantak.¹¹⁹

A legjelentősebb erdélyi összeütközés Kolozsvár mellett történt. Kolozsvár városának tanácsa tárgyalta a keresztesek vezetőivel. A tanács szavát megszegve elfogatta a vezetőket és kiszolgáltatta a vajdai joghatóságnak. A csata ezután zajlott le július 15. körül, nagyjából egy időben a temesvárival. Barta ennek kapcsán rámutatott egy pontatlanságra. Márki Istvánffy nyomán Telegdi István kincstartó halálát a nagylaki kivégzésekhez sorolta, pedig ekkor Erdélyben tartózkodott és szembe is szállt az itteni felkelőkkel. Kivégzésével talán a kolozsvári városi tanács szószegése miatt álltak bosszút. A Lőrinc pap vezette sereg vereséget szenvedett ugyan Kolozsvárnál, de rendezetten vonultak el. Ezzel ért véget az erdélyi felkelés.¹²⁰

Ekkorra Dózsa már egy hónapja tartotta ostrom alatt Temesvárt. Dózsa és Szapolyai néhány forrásban fennmaradt tárgyalásának lehetett realitása. A vajda épp csak visszatért a Balkánról, valószínűleg nem volt világos képe a magyarországi helyzetről. Lehetséges, hogy szóba állt Dózsa követivel, a király ellenzékének fejeként kihasználhatta volna a kormányzat

¹¹⁵ BARTA–FEKETE 1973, 147.

¹¹⁶ FEKETE 1979, 105.

¹¹⁷ FEKETE 1979, 120.

¹¹⁸ BARTA–FEKETE 1973, 183–185.; FEKETE 1979, 133.

¹¹⁹ BARTA–FEKETE 1973, 186., 188.

¹²⁰ MÁRKI 1914, 178.; BARTA–FEKETE 1973, 188–191.; ISTVÁNNFFY 2001, 137.

baklövéseit. A kereszteseket azonban esze ágában sem volt Erdélybe engedni, így még ha volt is megegyezés, ez felrúgta volna.¹²¹

Július 15-én Szapolyai megközelítette a keresztes tábor és hadrendbe állította a seregét. A centrumot a vajda és Petrovics, a jobbszárnyat Bánffy Jakab, a balt Kismarjay Lukács vezette. A 40 ezer fős keresztes had épp csak hadrendbe tudott állni a támadás előtt. A centrumban Dózsa, a jobb- és balszárnyakon Dózsa Gergely és Lőrinc pap állt.¹²²

Korábban úgy vélték, hogy Szapolyai serege észrevétlenül közelítette meg a kereszteseket, ezt igazolja Istvánffy is, aki szerint Dózsa részeg volt a támadáskor, de ez nem tűnik hihetőnek. Több forrás is alátámasztja, miszerint a vajda előbb hírnökök útján szólította fel a felkelőket, hogy tegyék le a fegyvert és térjenek vissza a király hűségére, cserébe bántatlanságot ígért, amellyel Nagy Radoszláv élt is. Szerémi leírásából pedig még az is kitűnik, mintha Dózsa és Szapolyai kapcsolatban lettek volna. Szerinte ugyanis a vajda cselből azt írta levelében, hogy a keresztesek mellett áll.¹²³

A sértetlenség ígérete zűrzavart okozott a keresztesek között, melyet kihasználva a vajda megindította a lovasságot. Vezetőjük, Petrovics Péter kiűtötte Dózsát a nyergéből és foglyul ejtette. A csata ezzel el is dőlt, a keresztesek java futásnak eredt.¹²⁴

Akik megadták magukat, azokat lemészárolták. Dózsa csak öccsének kért kegyelmet, de Gergelyt a vajda lefejezésre ítélte, a többi foglyot pedig cigányokkal koncoltatta fel.¹²⁵

A csatát követően Szapolyai vértörvényszéket tartott, és ahelyett, hogy a menekülő Mészároost üldözte volna, első sorban a maga részére követelt Lippa és Solymos várak visszafoglalására sietett. Erdélyben, Kolozsvár közelében, augusztus elején sikerült megfékezni a parasztokat.¹²⁶

Dózsa kivégzése legkésőbb július 20-án történhetett, mivel 24-én már Budán is tudtak róla.¹²⁷

¹²¹ BARTA-FEKETE 1973, 193.; Temesvár ostromának idején Szerémi szerint Szapolyai levelet írt Dózsának, miszerint az ő oldalán áll. (SZERÉMI 1979, 77.).

¹²² BÁNLAKY 1939, 92–93.

¹²³ BARTA-FEKETE 1973, 199.; Szerémi leírja, hogy átállása miatt Dózsa párbajban megölte és lefejezte Radoszlávot. (SZERÉMI 1979, 77–78.); „(...) György, ki azon a napon frissen vendégeskedvén, részegségre valót ivott vala, egy szálnyira meg nem ijede, hanem a harcra gyorsan jelt adván és a lovas s gyalog seregeket rendelvén, amennyire kócsagos fejétül lelete, a hadnagy minden tisztiben eljárni kezde.” (ISTVÁNFFY 2001, 139.).

¹²⁴ Taurinus munkájában nem nevezte meg Petrovicsot. (TAURINUS 1972, 64.); BARTA-FEKETE 1973, 204.; Szerémi szerint Dózsa kikémlelte a vajda seregét, de észrevették és üldözni kezdték, majd Petrovics kiűtötte a nyeregből. Szapolyai ismét felszólította a parasztokat, akik bele is egyeztek a hazatérésbe, de a nemesek lekaszábolták őket. (SZERÉMI 1979, 78.); ISTVÁNFFY 2001, 140.

¹²⁵ ISTVÁNFFY 2001, 141.

¹²⁶ MÁRKI 1914, 187.

¹²⁷ BARTA-FEKETE 1973, 216.

Taurinus a következőképpen emlékezett meg Dózsa kivégzéséről: „Azután sok vér áztatta ruháját hóhér tépi le és égő botot ad a kezébe és tüzesült koronát helyezett le királyi fejére; így ékíti fel így kente fel őt fejedelmül. Mostan a jobbágy-had felbujtóját, vezetőjét így csufolgatták a királysággal, s a bakó még sárga halántékát izzó vassal sütögette. Tört koponyájának bőven buggyant ki a nedve, ontja ki agyvelejét füle, szája s az orr üregén át. (...) Nádpálcával vert szolgálai körötte csapatban vad táncot jártak s a királyukat egyre kacagták. Zápolya int, mire most vont pallossal fenyegették őket, ezért rágják, megtépik a pusztá fogakkal nyomban a megroncsolt tagokat s úgy nyeldesik és a Székely testéből jóllaknak, a vérit is isszák, úgy falják be husát hitvány szolgálai uruknak. (...) Foggal marcangolt Székely csupa seb tetemét most földre teríti a bösz hóhér, hogy négyfele vágja.”¹²⁸

Istvánffy szerint Dózsát levetkőztették, fejére tüzes koronát raktak, kilenc foglyot pedig arra kényszerítettek, hogy fogukkal¹²⁹ tépkedjék Dózsa húsát és egyék is meg. Azt a három embert, akik nem nyelték le, azokat megölték. Dózsa nem jajgatott, csak szidta a foglyokat. Halála után felnégyelték és Budára, Pestre, (Gyula)fehérvárra és Váradra küldték.¹³⁰

Dózsa halálánemére már Márki Sándor is felfigyelt. Az eset rokonságot mutatott a középkori trónra törő lovagok büntetésével, nekik is izzó koronát tettek a fejükre. A felfalatás szimbolikusan azt fejezte ki, hogy az országa ellen támadó nemes olyan, mintha a szülőatyja húsába marna bele.¹³¹

II. Ulászló július 24-én értesítette Miksa császárt a temesvári eseményekről,¹³² egyúttal segítséget is kért tőle, mert Dózsa György helyébe Lőrinc pap lépett, és folytatta a harcot. A császár elhatározta, hogy „kedves testvérét, a magyar királyt a testvéri tanácsban segítségében és támogatásában részesíti”. Elsősorban a brandenburgi és bajor választófejedelmeket szólította segítségre, de megjegyezte, hogy nem csak a magyar lázadás miatt fegyverkezik, hanem azért is, mert Ulászlónak szüksége lesz rájuk a török ellen.

¹²⁸ TAURINUS 1972, 65–66.; Taurinus ezután Dózsát végigköveti a görög mitológia alvilágában, ahol találkozik Csáki püspökkel és mindenkivel, akit a parasztok megöltek. Dózsát az alvilágban is marcangolják, égetik és főzik. (u.o. 67–68.).

¹²⁹ Istvánffy munkájának 2001-es kiadásában „fogukkal” helyett „fogókkal” szerepel (ISTVÁNFFY 2001, 142.). Egy 1622-es latin nyelvű kiadásban erre vonatkozólag a következő olvasható: „(...) ac ut artus Georgii, qui ignito ferro tacti, stridorem quendam cum nidore emittebant, dentibus & morsu appetant (...)” (NICOLAI ISTHVANFI: *Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae, 1622. 73.). Ez a kiadás megerősíti a véleményem, miszerint elírás történt.

¹³⁰ Tubero csak a tüzes koronáról írt (TUBERO 1994, 276.); ISTVÁNFFY 2001, 142.

¹³¹ BARTA–FEKETE 1973, 217.; Szerémi szerint Dózsa fejére háromszor tették fel a tüzes koronát, majd hajdúkat kényszerítettek, hogy egyenként vezérük húsából. Dózsa szeme láttára darabolták fel öccsét, majd őt is lefejezték, fejét pedig Szegedre küldték. Szerémi a többi forrással szemben nem beszél tüzes trónusról. (SZERÉMI 1979, 79–80.).

¹³² A király július 24-i Székely Miklóshoz, az ő Miksa császár mellett levő követéhez írott levélben beszámolt a temesvári diadalról és Dózsa kivégzéséről. Érdekes adat a kivégzéssel kapcsolatban, hogy a király úgy tudta, miután tüzes koronával megkoronázták és hajdúival tépték Dózsa húsát, fel is akasztották. (FEKETE 1979, 175–176.).

Időközben Podjebrád cseh király unokája, Bertalan münsterbergi herceg is összegyűjtött egy 12 ezer főnyi cseh-morva sereget, hogy azt a lázadók ellen vezesse.¹³³ A király védelmébe vette Bakóczot, mire a nemesség a király ellen fordult, az összecsapást csak a zsoldosok jelenléte akadályozta meg. A rendek csak akkor voltak hajlandóak tanácskozni a királlyal, ha elküldi a zsoldosokat. Végül szeptember végén–október elején a csehek kivonultak. X. Leó pápánál és Zsigmond lengyel királynál szintén megsürgette a segítséget; azonban az idegen hatalmaknak már nem maradt idejük, hogy fegyveresen avatkozzanak be Magyarország ügyeibe, ugyanis augusztus közepére sikerült elfojtani a felkelést.¹³⁴

A német-római császár Ulászlóban nemcsak a magyar, hanem a cseh királyt is látta, a Német-római Birodalom egyik választófejedelemét, akinek szorult helyzete iránt nem lehetett közömbös, de egyelőre saját birodalmának parasztlázadása aggasztotta.¹³⁵

Barta szerint noha Miksa császár támogatását ígérte a királynak, de a helyzetet csak az örökösödési szerződéshez kívánta felhasználni.¹³⁶

¹³³ Barta ezzel szemben csupán 6–7 ezer főnyi cseh hadról beszél, amely már augusztus 31-én megérkezett. (BARTA–FEKETE 1973, 226.).

¹³⁴ MÁRKI 1914, 186–187.; BARTA–FEKETE 1973, 226–230.

¹³⁵ MÁRKI 1914, 560–561.

¹³⁶ BARTA–FEKETE 1973, 162.

A felkelés vége és a megtorlás

Dózsa halála után még több helyen folyt a harc az országban, de Temesvár alól a nemesség dolgavégezetten indult haza. A bácsi nemesek tisztában voltak a felkelés méreteivel, ezért segítségül a szerémségi rácsokat hívták a parasztok ellen.¹³⁷

Pogány Benedek serege ellen megint a rácsokat vették igénybe és Dersfőlegyháza mellett verték le őket. Verancsics írt egy ismeretlen szerzetes által vezetett seregtestről is.¹³⁸ Szeptemberre sikerült felszámolni a felkelést, a nemesség haragja a király és az érsek ellen fordult, Szapolyait pedig az ország megmentőjeként üdvözltek.¹³⁹

A felkelés a váradi, pontosabban bihari csatával ért véget. Az ütközetet a kolozsvári vereség után ide érkezett Lőrinc pap elvesztette, további sorsáról biztosat nem tudunk.¹⁴⁰

A felkelés során elesett parasztok számát a szakirodalom 40–80 ezer főre becsüli. Ezek szerint az egész ország népessége, a legengedékenyebb számítás mellett is, nagyjából 1%-kal esett vissza. Ezeket a számokat én túlzónak találom. A parasztháború legnagyobb győztese a vajda és pártja volt, legnagyobb vesztese pedig Bakócz, aki elvesztette az országban a befolyását és nemzetközi tekintélyét is. Az 1514. október 18-tól november 19-ig tartott országgyűlés összehívásának indoklásában nem esett szó a parasztfelkelésről, de a török veszélyről igen. A veszély valós volt, a felkelés végigpusztította az országot, amiről a török is nyilván értesült. Nem célom az összes törvényt kielemezni, csupán a legfontosabbakról teszek említést. A 71 törvénycikk közül 62 foglalkozott a jobbágyság ügyeivel és a polgárháború utáni rendezéssel.¹⁴¹

Még a megtorló országgyűlés is elismerte, hogy a legtöbb gondot a jobbágyság elhurcolásának és megtartásának gyakorlata okozta.¹⁴²

Az országgyűlés első rendelkezésével megjutalmazta Szapolyait. A büntetést a nemesség szabta meg, a vádlóból lett bíró. A károkat a parasztoknak kellett helyrehozni, a

¹³⁷ SERESS 1945, 114.

¹³⁸ „Hetedik keresztes támadta egy barát Erdélyben ki sok gonoszsgát mivele. Kit az János vajda megfogata és megsettete Kolozsvárott.” (VERANCICS 1857, 10.).

¹³⁹ VERANCICS 1857, 8–9.; BÁNLAKY 1939, 96.; ISTVÁNNFFY 2001, 144.

¹⁴⁰ Verancsics is hasonlóképp vélte: „Lőrenc (sic!) pap (...) Váradot megígettevén, nagy erős dűlást benne teve. De vígre ő is gonoszúl jára. mert azon Szilágyban a János vajda népe megfogá, és Erdélyben vivék. Ott és az ő érdeme szerént János vajda megölette.” (VERANCICS 1857, 7.); BARTA-FEKETE 1973, 207., 210.; Szerémi is írt Lőrinc pap feltételezett sorsáról, miszerint Tomori legyőzte, utána saját emberei fogták és vitték a vajda elé, aki Kolozsvárott őt is karóba húzatta és megégettette. (SZERÉMI 1979, 80–81.); Istvánffy bevallja, hogy nem tud Lőrincről a váradi események után (ISTVÁNNFFY 2001, 144.).

¹⁴¹ MÁRKI 1914, 188.; BARTA-FEKETE 1973, 224., 231–232.

¹⁴² MÁRKI 1883, 67.

felkelésben részt vevő falvakat, városokat és nemeseket is megbüntették. A parasztok terheit megnövelték és röghöz kötötték őket.¹⁴³

A 14. cikkely 1.§-a a tisztekre, felbujtókra, erőszaktevőkre halált szabott ki, míg a 2.§ a parasztokat a károk megtérítésére kötelezte, a 3.§ pedig megfosztotta őket a szabad költözés jogától. A törvény a nem javadalmazott papoknak, tanulóknak börtönbüntetés, a hajdúknak első ízben herélés, majd halál és parasztoknak jobb kezük levágásának terhe alatt megtiltotta a fegyverviselést.¹⁴⁴

A 47. cikkely külön kitért azokra a parasztokra, akik a lányokon és asszonyokon erőszakot követtek el.¹⁴⁵

A 24. törvénycikkely továbbá kimondta, paraszti származású egyházi személyt nem lehet püspöki rangra emelni, vagy ha mégis, akkor annak nem kell tizedet fizetni. Ez a cikkely határozottan a paraszti származású Bakócz ellen szólt.¹⁴⁶

A jobbágyokat igyekeztek kímélni, inkább megfizették velük a károkat, de az ellenük hozott törvényeket a kellő hatalommal rendelkezők megkerülték.¹⁴⁷

A felkelés után Bakócz egy ismeretlen bíborshoz intézett levelében a török veszélyre figyelmeztetett. Ugyan a szultán még Perzsia ellen hadakozott, de később, mint az ismeretes, Magyarország ellen fordult. A szeptember 17-én kelt levél szerint Szendrónél 20 ezer török állt készenlétben. Magyarországot a parasztfelkelés veresége után csak a perzsa háború mentette meg a török betöréstől.¹⁴⁸

1515-ben, míg a királyi udvar a Habsburgok felé fordult, Szapolyai maga mellé gyűjtötte a felkelők leverésében szerepet vállaló urakat és újabb betörést intézett a török területekre. A török ez alkalommal felkészült a támadásra és Zsarnónál legyőzték a vajdát és társait. Szapolyai ezzel sokat veszített a felkelés leverése során szerzett presztízséből, így az udvarral nem is szegülhetett nyíltan szembe. 1515-re tehát belpolitikai téren is helyreállt az 1514 előtti állapot. Ráadásként a nádori címet 1519-ben Báthory szerezte meg, emiatt meg is romlott a viszonya a vajdával.¹⁴⁹

A jóvátételek során az államkincstár sokat veszített, a királyi adók háttérbe szorultak a nemesek követeléseivel szemben, ez pedig tovább nehezítette az ország védelmét.¹⁵⁰

¹⁴³ CJH, 707., 709., 717.; SERESS 1945, 124–126., 138.

¹⁴⁴ CJH, 713., 715.; ROHONYI GÁBOR–NAGY LÁSZLÓ–TÓTH GYULA (szerk.): *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához* 1. köt. Bp. 1955. 133–134.

¹⁴⁵ CJH, 727.

¹⁴⁶ CJH, 717.; FRAKNÓI 1889, 151.

¹⁴⁷ BARTA–FEKETE 1973, 222., 248.

¹⁴⁸ SZÉKELY 1952, 129.; FEKETE 1979, 230–231.

¹⁴⁹ BARTA–FEKETE 1973, 260–262.

¹⁵⁰ BARTA–FEKETE 1973, 294.

Az 1526-os mohácsi vereség azonban nem vezethető le a parasztháború leveréséből. A keresztesek tapasztalatlanok voltak az egyházi, főúri és megyei bandériumokhoz képest, így a leverésük az ország védelmének szempontjából nem okozott gondot.¹⁵¹

Azt is fontos megjegyezni, hogy a parasztság továbbra is bevethető maradt az ország védelme szempontjából, valamint a társadalmi és anyagi helyzete sem változott döntően.¹⁵²

Miközben az Oszmán Birodalom kiterjesztette a területét, a pápa 1515-ben és 1518-ban sikertelenül próbált újabb keresztes hadjáratot indítani. Az európai országok figyelme azonban nem a törökre, hanem egymásra irányult. 1519-ben, Miksa császár halála után megindult a vetélkedés I. Ferenc francia király és I. Károly spanyol király (a későbbi V. Károly császár) vetélkedése a Német-római Császárság trónjáért, valamint egyre inkább terjedt a reformáció, a helyzet tehát nem kedvezett egy keresztes hadjárat indításához.¹⁵³

1521-ben Nándorfehérvár esett áldozatul a töröknek, majd 1526-ban a mohácsi csatátéren a Magyar Királyság döntő vereséget szenvedett.

¹⁵¹ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2002, 363.

¹⁵² BARTA–FEKETE 1973, 295.

¹⁵³ BARTA–FEKETE 1973, 295–296.

Összegzés

A fentebb leírtakból kiderült tehát, hogy a felkelés egy félresikerült kereszties hadjárat eredménye volt. A keresztiesek szemében eredetileg a török jelenthette a fő célpontot, erre utalnak az eredeti célkitűzések, a bullához és a kereszties eszméhez való ragaszkodás, illetve a délkeleti irányba való indulás is; a főbb szakirodalom és források ismeretében magam is ezen a véleményen vagyok. A felkelés csak onnantól kapott nemesellenes élt, amikor azok egyre erőszakosabban viseltettek saját parasztjaik iránt, azok visszatartása érdekében, illetve amikor leállították a hadjáratot.

A rendi megoszlás, a társadalmi ellentétek és az ország felkészületlensége ideális táptalaj volt a felkeléshez. Jóllehet a kisebb, kevésbé szervezett felkelő csapatokat a rendek leverték, de ahol a keresztiesek jelentősebb számban és rendszerezettebben tudtak megmozdulni, ott kezdetben jelentős sikereket értek el. Egy-két túlzó, krónikásoktól származó megjegyzéssel szemben a felkelők nem voltak kegyetlenkedő, fosztogató rablógyilkosok, csak az ellenálló nemeseket büntették halállal.

II. Ulászló és Bakócz Tamás tehetetlenek voltak a felkelőkkel szemben, csakúgy, mint a Temesvárt védő Báthory István. A parasztháborút a balkáni törökellenes hadjáratáról visszatérő Szapolyai János vajda számolta fel, akit ezután a rendek méltán tekintettek az ország megmentőjeként.

A temesvári csatában több felkelő tiszttel egyetemben Dózsa György és Gergely is fogságba estek. Gergelyt bátyja szeme láttára fejezték le, Györgyöt pedig különös kegyetlenséggel végezték ki, még ha a részleteket illetően a krónikások nem is értettek egyet.

A felkelés leverése után tehát megkezdődött a megtorlás. Október 18-ára összehívták az országgyűlést. Szapolyai érdemeit törvénybe iktatták, a cikkelyek egyike pedig kifejezetten Bakócz ellen szólt, amely a paraszti származásúak elől elzárta a főpapi tisztségeket. A rendek megerősítve a feudális rendszert, a parasztokat, akik éppen a számukra kedvezőtlen állapotok miatt keltek fel, még rosszabb körülmények közé szorították. Meg kellett téríteniük a felkelés idején keletkezett károkat, megnövelték a terheiket, végleg elvesztették a szabad költözés jogát, ezzel beköszöntött a „második jobbágyság” korszaka.

A belső zavarokat és az ország állapotát nem sikerült rendezni. Amint az közismert, az ezekből fakadó gyengeségeket használta ki a terjeszkedő Oszmán Birodalom az 1521., majd az 1526. évben, mely a középkori Magyar Királyság tragikus végeként került be a történelemkönyvekbe.

A felhasznált irodalom jegyzéke

Források:

CJH = MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Corpus Juris Hungarici 1000–1526. évi törvényczikkek* Bp. 1899.

FEKETE 1979 = FEKETE NAGY ANTAL: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Bp. 1979.

ISTVÁNFFY 2001 = ISTVÁNFFY MIKLÓS: *Magyarok dolgairól írt históriája*. Bp. 2001.

IVÁNYI 1904 = IVÁNYI BÉLA: Oklevelek az 1514. évi pórlázadás történetéhez *Történelmi Tár* 1904. 218-239.

KARÁCSONYI JÁNOS: Egykorú tudósítások az 1514-i pórlázadásról *Történelmi Tár* 1891. 337-345.

NICOLAI ISTHVANFI: *Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae, 1622.

SZERÉMI 1979 = SZERÉMI GYÖRGY: *Magyarország romlásáról* Bp. 1979.

TAURINUS 1972 = TAURINUS ISTVÁN: *Paraszti háború* Bp. 1972.

TUBERO 1994 = LUDOVICUS TUBERO: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)* (közread.: Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet) Szeged, 1994.

VERANCSICS 1857 = VERANCSICS ANTAL: *Összes munkái* 2. köt. [Közli: Szalay László] Magyar történelmi emlékek. Második osztály: írók 3. köt. Pest, 1857.

Feldolgozások:

ÁLDOR 1899 = ÁLDOR IMRE: *Dósa György s a parasztlázadás 1514-ben* Bp. 1899.

BÁNLAHY 1939 = DOBERDÓI BÁNLAHY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme* Bp. 1939. 76– 104, 286-288.

BARTA–FEKETE 1973 = BARTA GÁBOR - FEKETE NAGY ANTAL: *Parasztháború 1514-ben* Bp. 1973.

ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2002 = ENGEL PÁL–KRISTÓ GYULA–KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301–1526* Bp. 2002.

FEDELES TAMÁS: *A király és a lázadó herceg* Szeged, 2012.

FRAKNÓI 1889 = FRAKNÓI VILMOS: *Erdődi Bakócz Tamás élete* Bp. 1889.

KOSÁRY 1978 = KOSÁRY DOMOKOS: *Magyar külpolitika Mohács előtt* Bp. 1978.

KUBINYI 1981 = KUBINYI ANDRÁS: A mohácsi csata és előzményei *Századok* 1981. 66–107.

KUBINYI 1986 = KUBINYI ANDRÁS: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt in: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* (szerk.: RÚZSÁS LAJOS–SZAKÁLY FERENC) Bp. 1986. 59–99.

KUBINYI ANDRÁS: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete* Bp. 2007.

MÁLYUSZ 1926 = MÁLYUSZ ELEMÉR: Az 1514. évi jobbágyháború okai *Társadalomtudomány* 1926. 373-380.

MÁRKI 1883 = MÁRKI SÁNDOR: *Dósa György és forradalma* Bp. 1883.

MÁRKI 1914 = MÁRKI SÁNDOR: A magyar parasztháború 1514-ben *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. 167-189; 386-402; 556-572.

ROHONYI GÁBOR–NAGY LÁSZLÓ–TÓTH GYULA (szerk.): *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához* 1. köt. Bp. 1955. 133–134.

SERESS 1945 = SERESS LÁSZLÓ: *Dózsa György és a parasztforradalmak* Bp. 1945.

SZÉKELY 1952 = SZÉKELY GYÖRGY: A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig *Századok* 1952. 1. sz. 125-141.

SZÉKELY 1961 = SZÉKELY GYÖRGY: A Dózsa-parasztháború ideológiájához *Századok* 1961. 4–5. sz. 473-506.

SZÜCS JENŐ: Ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága *Levéltári Közlemények* 1972. 2. sz. 213–263.